

Manda Horvat

Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka
Odjel za selektivne oblike turizma i razvojne projekte
Zagreb
manda.horvat@mmtpr.hr

UDK 39:72(497.584 Lastovo)

Stručni članak
Primljeno: 15.08.2006.
Prihvaćeno: 18.10.2006.

Katica Mutak

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Zagreb
katica.mutak@min-kulture.hr

Graditeljstvo otoka Lastova

U sklopu redovnog programa "Istraživanje i utvrđivanje stanja etnološke građe na području Republike Hrvatske", konzervatori Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine iz Zagreba i Konzervatorskog odjela iz Splita proveli su tijekom listopada 2003. inventarizaciju etnološke građe na otoku Lastovu.

Ranijih sustavnih istraživanja nije bilo, izuzev onih za određene potrebe, odnosno izradu Urbanističkog i Prostornog plana općine Lastovo, 1983., Izmjene i dopune plana, 2000. i za izradu Programa integralnog razvoja lastovskog otočja

Ključne riječi: narodno graditeljstvo, Lastovo

Geografska obilježja otoka

Lastovo je najudaljeniji i najjužniji naseljeni hrvatski otok. Površine je 46,9, dužine 11, a širine oko 6,5 km. Između vapnenačkih bregova s najvišim vrhom Humom (417 m), smještene su brojna krška polja, od kojih su najznačajnija Prgovo, Pržina, Lokavje i Vinopolje. Šumom je pokriveno 60 posto otoka, a čine je uglavnom makija, alepski bor i zimzeleni hrast crnika.

Zbog svoga zemljopisnog položaja na otvorenoj pučini bio je dio plovnoga puta koji je od neolita povezivao zapadnu i istočnu jadransku obalu.

Povijest Lastova

Otok je bio naseljen već u neolitu o čemu svjedoče nalazi keramike u špilji Rači (iznad Skrivene Luke) te u Puzavici (između Prgova i Pržine). Na temelju biljnih i životinjskih ostataka u špilji Rača može se zaključiti da su tadašnji stanovnici otoka bili lovci, skupljači plodova, stočari i dijelom poljoprivrednici.

Potkraj brončanog doba otok nastavaju Iliri koji grade gradinska naselja, a prema ostacima na brdu Glavica iznad današnjeg naselja Lastova, zaključuje se da je jedno od tih naselja bilo na mjestu današnjeg Lastova iznad kojeg je bila pretpovijesna utvrda, a drugo na visoravni južno od brda Soznja.

Iako prvi pisani spomen otoka potječe iz 10. stoljeća (u djelima bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta), smatra se da su Hrvati otok naselili u ranoj fazi svoga naseljavanja na ove prostore, o čemu svjedoči toponomastika otoka koja je najvećim dijelom hrvatska. Tako se već u djelu Konstantina Porfirogeneta, kada Lastovo najvjerojatnije više nije bilo u sklopu bizantske teme Dalmacije, nego pod vlašću hrvatskih vladara, otok spominje pod hrvatskim nazivom Lastobon, od kojega potječe današnji naziv.

O životu otočana iz Lastovskog statuta

Otočani su živjeli u svojoj slobodnoj seoskoj općini s unutrašnjom autonomijom. Ona im je omogućila da se u drugoj polovici 13. stoljeća dobrovoljno priključe dubrovačkoj općini koja se obvezala da će poštivati sve njihove stare običaje. Statutu, koji je donesen 1310. godine, sve do kraja 18. stoljeća dodavane su nove odredbe. Njime su otočanima bila zajamčena sva prava. Od nekadašnjega slavenskoga plemenskog uređenja, Statutom je sačuvan običaj zajedničkog odlučivanja svih kućnih starješina o svim pitanjima važnim za život zajednice na zboru pred crkvom. Sloj se bogatijih i uglednijih izdvaja i osniva Vijeće, kojega su članovi mogli biti samo rođeni Lastovci, a funkcija je bila nasljedna. Iz njihovih redova birani su suci, blagajnici i kapetan.

Lastovski statut dragocjen je izvor za proučavanje jednog prošlog vremena. Iz njega doznajemo:

“Lastovo je bilo siromašno i imalo mali broj stanovnika. Lastovci su živjeli od poljoprivrede, stočarstva, vinogradarstva i ribarstva. Iako su imali dosta dobre uvjete za razvitak poljoprivrede, nisu se dovoljno koristili plodnošću tla budući da su bili daleko od tržišta. Izgleda da dubrovačka vlastela upravo za to nisu pokazivala jači interes za taj otok, jer nisu od njega mogli očekivati znatniju materijalnu korist.

Pretpostavlja se da su se Lastovci predali Dubrovačkoj komuni kako bi se osigurali od nasrtaja neke druge komune ili države. Dubrovačka komuna je Lastovcima zajamčila poštivanje dotadašnjih starih običaja, a to znači neku vrstu autonomije. Čini se da je već u to vrijeme na cijelom otoku postojalo privatno zemljišno vlasništvo lastovskih zemljoradnika. Po tome, vladajućem mišljenju, Lastovci su bili slobodni seljaci. Zemlja se obrađivala u vlastitoj režiji, bilo da je obrađuju sami seljaci – vlasnici ili uz pomoć unajmljene radne snage, možda katkada i besplatne radne snage onih koji su iz ovog ili onog razloga imali gotovo ropski položaj. Svakako tu se nije pojavljivao agrarno pravni odnos u kojemu bi se obrađivala zemlja plemića i koji bi imao neke karakteristike kmetstva zapadnog tipa. Isto tako tada se zemlja na Lastovu nije u većoj mjeri davala na obradu na naturalnu rentu, recimo na polovicu, ili u novčani zakup pa se nije razvio ni odnos koji obično svrstavamo u tzv. dalmatinski kolonat.” (Lučić, 1974).

Iz Statuta doznajemo i to da su otočani najvjerojatnije mogli na svojim pučkim skupovima donositi opće i utvrđivati postojeće norme:

“Koliko se plaćalo za ukradenu ovcu, kozu, janjca, brava, ovna ili jarca i koliko je od naknade dobio vlasnik za pretrpljenu štetu, a koliko lastovska komuna i čuvari pod uvjetom da se putem njih moglo doznati o krađi. Da se za nekretnine darovane ili dobivene u miraz, zemlju ili vinograd ili kuću, ako se prodaju ili dalje daruju, samo uz notarsku ispravu. Ako je izvršena bez notarske isprave ne vrijedi!

Ako se notarskom ispravom jednom kod udaje dobije imovina očeva ili majčina moraju biti zadovoljni svojom prćijom i ne mogu više zatražiti ništa od imovine.

Ako ženi umre muž, a ona se hoće udati ponovno, ne može sobom odnijeti nešto od dobra osim miraza ili prćiju koju je donijela svome pokojnom mužu.

Svi pašnjaci na otoku moraju biti zajednički svim stanovnicima Lastova, jedino ako bi tko imao određenu zemlju ili vinograd svoje očevine, neka pripada njemu i njegovoj djeci.

Nitko ne smije pasti životinje na vinogradima spomenutog otoka.

Nitko ne smije orati, sijati ni pasti životinje na otočićima koji pripadaju spomenutom otoku pod prijetnjom kazne od 5 perpera za svaki put.

Onaj koji bude lastovskim knezom ne može kupiti kuću ni vinograde ni drugu nekretninu na tom otoku nego samo ono što služi za prehranu njemu i njegovim ukućanima.

Kada budu imenovani pudari za vinograde na poljima čitavog otoka da su oni dužni biti na spomenutim vinogradima dok god svi ne budu pobrani. Ako ode prije dužan je isplatiti vlasniku vinograda štetu ako je nanesena.

Otac je gospodar svojih dobara i pokretnih i nepokretnih i može ih dati kome hoće, a kći ili sin ne mogu se suprotstaviti onome što otac bude činio.”

Statut gubi svoju funkciju padom mletačke vlasti kada je Lastovo ponovno pod Dubrovnikom koji autonomiju sve više sužava i nameće svoje zakone. Na otoku nije više bilo dubrovačkoga kneza niti lastovske autonomije.

Gospodarstvo

Stanovnici Lastova oduvijek se bave poljodjelstvom, stočarstvom, vinogradarstvom, koraljarstvom i ribarstvom. Potkraj 18. i početkom 19. stoljeća jača pomorstvo pa se tada razvija luka Sv. Petar (danas Ubli). I ribarstvo je u tom razdoblju u sponu. Osim za svoje potrebe, usoljenu ribu prodavali su trgovcima iz Apulije i Kalabrije. Koraljarstvom se u to vrijeme prestaju baviti. Uz poljodjelstvo i stočarstvo, bavili su se i šumarstvom (hrastovo drvo prodavalo se brodogradilištima).

U drugoj polovici 19. stoljeća od bolesti su stradali vinogradi. Budući da se na Lastovu zaštita počela primjenjivati kasnije no u drugim područjima, sporije su se oporavljali.

U prvoj polovini 20. stoljeća stanovništvo se najviše bavilo maslinarstvom, vinogradarstvom, voćarstvom, povrtlarstvom. Žitarice su morali uvoziti. Šumarstvo je još uvijek bila važna grana gospodarstva. Ribarstvo se i dalje razvija pa je u Ublima 1931. sagrađena tvornica sardina.

Graditeljstvo otoka Lastova

Razvoj povijesnih događanja i gospodarske prilike utjecale su na razvoj naselja i gradnju stambenih i gospodarskih objekata. Obilježje je jadranske etnografske zone u graditeljstvu kamena kuća koja je *prvobitno* bila vrlo skromna. Građena je od kamena koji je ručno obrađivan, vezan žbukom (vapno i pijesak), a nekad i 'u suho' bez vezivnog materijala. Upotreba drva pri gradnji bila je ograničena na najnužnije – stropne i krovne grede, podove i letve na krovu. Najstarije su kuće pokrivane pločama, gospodarske zgrade slamom, a tek se mnogo kasnije pokrivalo kupom.

Tradicijsko graditeljstvo otoka Lastova znatno je razvijenije od bilo kojeg ruralnog područja u Hrvatskoj. Razlozi tome nisu nepoznati jer se od druge polovine 1. st. pr. Krista, otkada Rimljani zaposjedaju otok, na njemu grade *vilae rusticae*, uz rubove plodnih polja i u uvalama. Otada je Lastovo doživjelo mnoge promjene i promijenilo razne vladare.

O graditeljstvu na otoku prije 15. stoljeća ne zna se mnogo, ali se, na osnovi sakralnih srednjovjekovnih građevina, može suditi da se kultura stanovanja njegovala od ranih vremena (to potvrđuju najstarije kuće Antice, Rešić i Antičević).

Tijekom 15. i 16. stoljeća naselje se širi, grade se reprezentativni stambeni objekti, mnoge crkve, kaštel, novi knežev dvor. Već u 14. stoljeću na Lastovu su postojale privatne pučke škole.¹ Godine 1652. naselje je imalo 200 kuća i više od 1.000 stanovnika.

Zbog napada turskih gusara, pljački i odvođenja u ropstvo, na Lastovu su od 16. do 18. stoljeća organizirane straže koje su obavještavale o pojavi neprijateljskih brodova.²

Prestankom gusarske opasnosti sredinom 18. stoljeća Lastovci se sve više približavaju moru. U uvalama im je dopušteno graditi jedino skloništa od suhozida, a magazine za preradu ribe samo u Lučići.

Gospodarske mogućnosti diktirale su razvoj Lastova i razvijenost graditeljstva. Prema istraživanjima C. Fiskovića, mnoge lastovske kuće imaju stilska obilježja gotike i renesanse, koja se očituju u načinu izrade i obrade vrata, prozora, pucala (krune

¹ Te prve škole vodili su svećenici, kasnije svjetovnjaci. U njima se školovao i svjetski poznati tiskar Dobrić Dobričević koji se, osim tiskarstvom, bavio i diplomatskim poslovima za Veneciju.

² Sjećanje na gusarske napade zadržalo se u pokladnim običajima tijekom kojih se spaljuje maurska lutka kao simbol svih gusara koji su bili prijateljni otoku, od Katalonaca u 15. stoljeća, do Turaka, Arapa i Maura.

bunara – *šterni*), kao i u dijelovima kamenog namještaja koji se održao do današnjih dana.

Naselje se amfiteatralno razvijalo. Kuće su građene na kosinama, dok su u dolini polja, vrtovi, maslinici i vinogradi. Najčešći je tip kuće jednokatnica građena na kosini. Zidane su klesanim kamenom, a pokrivane kupom. U prizemnom se dijelu kuće nalazi konoba s prostranim vratima koja gledaju u dvorište ili na ulicu. Ako nije građena na strmini, kuća ima dvorište. Dovratnici, doprozornici, konzole s prstenima (ušima), zidni vijenci i oluci za vodu klesani su od lastovskoga bijelog kamena – *škrpjela*, s otočića Arženjaka. Klesali su ih po narudžbi i korčulanski te gruški majstori. Terasa – lastovski *sulari*, prostranije su i bolje opremljene negoli u ostalim dijelovima Dalmacije, te imaju izuzetnu važnosti u stanovanju Lastovaca. Razlog je tome što se zna da je Lastovo potkraj 16. stoljeća imalo 30-40 kuća građenih po uzoru na ladanjske kuće u dubrovačkom kraju, iako su u njima živjeli lastovski seljaci, ribari i moreplovcu.³ Razlog je i umješnost tadašnjih graditelja i klesara koji su u te kuće unosili graditeljske elemente kneževih palača i ljetnikovaca.

Pronašavši kuće s autentičnim stilskim elementima tog vremena i u rubnim dijelovima naselja, Cvito Fisković uočava kako se površina sela nije povećavala od kasnoga srednjeg vijeka. Najstarije sačuvane kuće na Lastovu potječu iz 15. stoljeća, a one ranije, iz vremena romanike, spominju samo pisani izvori. Danas su ostali još vidljivi dijelovi kuća iz razdoblja gotike (15. i početak 16. stoljeća), renesanse (16. i početak 17. stoljeća) i baroka (17.-18. stoljeća).

Stilskim elementima uglavnom su ukrašeni profilirani nadvratnici i doprozornici, a iznad krovova dižu se dimnjaci (*fumari*) različitih oblika karakterističnih upravo za ovo mjesto. Važno je istaknuti da naselje nije nastalo planski, već spontano, prateći teren na kojem je svaka kuća nastojala ostvariti funkcionalnost tlocrta.⁴ (Turnšek, 2005)

Lastovo se širi tijekom 18. stoljeća pa i ranije. Stare gotičke i renesansne kuće dobivaju nove oblike dogradnjama i pregradnjama. Grade se nove stambene i gospodarske zgrade, a predvorja i ulice sužavaju. Kuće su prislonjene jedna uz drugu, dograđuju se po vertikali i povezuju svodovima (*voltama*) terasa (*sular*, *taraca*). Nadsvoduju se i ulični prolazi kako bi se dobili prostraniji *sulari*. Mnogi tadašnji Lastovci bili su vješti u obradi kamena te su sami gradili i dograđivali svoje kuće, a imućniji su i dalje plaćali strane majstore – zidare da im grade nove ili dograđuju stare kuće. Nema više pretjerane raskoši u graditeljstvu, a kao nov detalj koji obilježava 18. stoljeće pojavljuju se dimnjaci koji svojim izgledom podsjećaju na minarete te predstavljaju znak raspoznavanja imućnijeg domaćina. Pretpostavlja se da je takva gradnja utjecaj sa suprotne talijanske obale iz sela regije Puglia (C. Fisković).

O graditeljstvu na otoku saznajemo i iz kazivanja dunda Petra Pavla (1915.):

³ Iz arhivskih podataka poznata su prezimena obitelji koje su živjele u pojedinim dijelovima naselja, ali ne znamo njihova zanimanja.

“U staro doba kad želiš graditi kuću dobio si dozvolu za gradnju od vlasti. Kamen su ‘brali’ uz sv. Iliju, na mazgama i tovarima nosili na plac za gradnju kuće. Kamenje, klak (vapno) i pržinu (pijesak) dognali bi godinu prije gradnje. ‘Klačine’ – jame za vapno gorile su oko Lastova. Brali su šumu za loženje ili razmjenjivali šumu za klaku. Klaka se gasila u manjim jamama koje su bile uz kuće. Pijesak, pržina se vadio na središnjem dijelu otoka, a pržina i klaka bili su osnovni vezivni materijal za kamen.

Prve kuće, najstarije na Lastovu, grade braća zajedno s ocem, kasnije se dijele kao i ostalu imovinu – zemlju, vinograde, masline.

Kuća se gradila izvana velikim isklesanim kamenom, a unutrašnjost zida od sitnijeg kamena. U temelj kuće majstor je uzidao ‘butiju’ vina, bokal vode i dvije čaše – za sreću, neka bude vina u kući. Kad se kuća dogradila do lastavice na nju se stavljala kita masline za glavnog majstora.

Krovna konstrukcija je od drva – kupovali su ga na Korčuli ili Dubrovniku.

Konzole za vrata i prozore, ‘škrpiele’ naručivali su u Korčuli, a kupa se najviše dovozila iz Italije. Stolariju su radili Korčulani.

U prizemlju kuće bila je konoba – ‘stranj’, dobra konoba mora imati vrata na sjever, da bude uvijek hladna, iste temperature jer se u njoj drži ulje, vino i ostala hrana. U konobama su ‘kamenice i pitari’ za ulje, bačve za vino, košare i alatke za obradu vinograda i polja.

Na katu je ‘sala’ – velika soba za ukućane i kuhinja – ‘komin’ u kojoj je bilo ognjište sa napom za odvod dima – ‘kominata’. U kominati je bila i krušna peć. Dim iz kominata i krušne peći izlazio je kroz fumar – Lastovci su gradili fumare kakvih nema nigdje u Hrvatskoj. U kuhinji su bile klupe – banci sa sandukom za sočivo, police za posude, a u prozoru kameno ‘lastovsko pilo’ za pranje posuda. Svaka kuća je imala ručni žrvanj.

Skalama se dolazi na tavan – ‘šufit’ gdje su dvije sobice – ‘kamarice’ (ovisno o veličini kuće).

Stare lastovske obitelji su Antica, Lešići i Čučevići, Dražimić, Kokot, Đivoje. Iz najstarijih obitelji potekli su kapetani, svećenici, moreplovci.“

Umjesto zaključka

Kulturno-povijesne i prirodne vrijednosti otoka Lastova nalažu veću brigu za njegov razvoj i očuvanje. Razvoj otoka bit će moguć jedino povećanjem brojnosti žitelja čiji se broj smanjuje još od Prvoga svjetskog rata kada se iseljavalo u Južnu Ameriku i nakon Drugoga svjetskog rata kada se iseljavalo u Australiju i Ameriku. Prema podacima iz 1991., na Lastovu su popisana 734 stanovnika, što je upola manje u odnosu na 1948. kada su zabilježena 1.562 stanovnika.

Nedostatak radnih i životnih mogućnosti bez razvojnih perspektiva pokrenuo je proces emigracije, posebno mladeži, u ostala područja Hrvatske i u druge zemlje. Na otok se doseljavalo malo stanovnika s drugih otoka. Uglavnom su to bile djevojke koje su se udavale na Lastovo. To nije bio velik broj jer je na Lastovu uvijek bilo puno

žena. Preostalo mlade stanovništvo djelomično se raselilo radi školovanja i zaposlenja, a starije obitelji bave se svojim osnovnim zanimanjima i gospodarskim privređivanjem za osobne potrebe koliko im to starosna dob omogućuje.

U posljednjem desetljeću pojačan je razvoj turizma na koji se može ubuduće gledati kao na značajnu granu privređivanja za koju interes pokazuje mlade stanovništvo otoka. Uz dobru organiziranost turističkog razvoja, ovo bi trebala biti nova prilika da Lastovo oživi kroz očuvanje krajolika, graditeljske baštine, oživljavanje tradicijskih običaja i svetkovina, tradicijskog načina privređivanja. Uz razvoj tradicijskog privređivanja, pogotovo bi se trebala voditi i veća briga za obnovu i adaptaciju na stambenim objektima i ribarskim kućicama, kao i briga oko namjene i prenamjene građevina.

Izgradnja bi trebala biti zaustavljena, dok bi se stare vrijedne kuće trebale što primjerenije koristiti da ne izgube kulturna i povijesna obilježja građenja po kojima se otok Lastovo prepoznaje, a to je visoko razvijen oblik graditeljstva s prepoznatljivim *sularima*, bogatim gotičkim i renesansnim detaljima na građevinama, te vrijedna sakralna i arheološka baština.

Najvrednije, ujedno i najstarije kuće doživjele su promjene pregradnjama i neprijemnim dogradnjama, napuštene su ili nedovoljno održavane, ali su svjedokom visoke razine stanovanja već od 16. stoljeća, potvrđujući to i danas svojim izgledom.

Politiku razvoja otoka i brigu oko njegova očuvanja ponajprije treba voditi lokalna zajednica i županija kroz razvojne državne programe. Nekada su "vijećnice, škole, župni uredi, gostionice" tvorile materijalne i nematerijalne pretpostavke "samostalnog" života u naselju. Ova tradicionalna okupljališta uglavnom su nestala. Obrtnici i ribari su odselili, druga mjesta se zatvorila, nedostaju uglednici i pojedinci koji bi služili kao uzor. Na Lastovu djeluje već nekoliko godina udruga građana pod nazivom "Spasimo Lastovo" koja je svojim dosadašnjim radom pokazala da se može postati "uglednikom" jer svojim zauzimanjem za nove djelatnosti otoka kroz svoje programe nastoje čuvati i spašavati prirodnu i kulturnu baštinu otoka.

Literatura

Beretić, L. (1961) Fortifikacije Dubrovačke republike, u: *Mornarički glasnik* 5, Split

Fisković, C. (2001) *Lastovski spomenici*, Split

Forenbacher, A. (1911) Otok Lastovo, u: *Rad JAZU*, 185

Gvozdenović, R. (1973) *Otok Lastovo*, Split

Jurica, A. (2001) *Lastovo kroz stoljeća*, Lastovo

Lučić, J. (1974) Iz srednjovjekovne prošlosti Lastova, u: *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 6

Lučić, J. (1994) Prošlost otoka Lastova u doba Dubrovačke republike, Lastovski statut, Split

Migotti, B. (1955) Otok Lastovo u dodiru s grčkim svijetom, u: *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, 10

Nadilo, B. (2000) Lastovo: najudaljeniji hrvatski otok, u: *Gradevinar*, 8, str. 479-489

Novak, G. (1955) Arheološka istraživanja na otocima Lastovu i Korčuli u 1953. g., u: *Ljetopis JAZU*, 60

Piplović, S. (1979) Zaštita graditeljske baštine Lastova, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora*, 2, Zagreb

Turnšek, V. (2005) Stilski elementi stambene arhitekture na Lastovu iz vremena Dubrovačke Republike, diplomski rad; nepublicirano

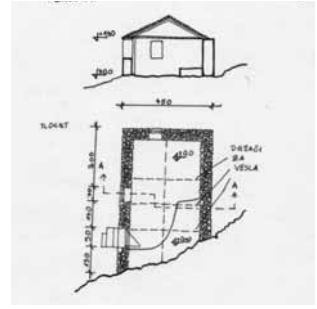
Vinski, I. (1968) *Nacionalno bogatstvo na području otoka Lastova*, Zagreb

3.01

3.02

3.03

3.04

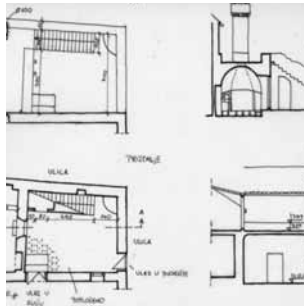
3.05

3.06

3.07

3.08